कञ्चुलिकायां (कांचुली) स्वार्थे क । तत्रैवार्थे । “प्रस्वेदवारिसविशेषविषक्तमङ्गे कु(कू)र्पासकं क्षतनखक्षतमुत्क्षिपन्ती” माघः । “मनोज्ञकु(कू)र्पासकपीडितस्तना” रत्ना० [२कर्त्तरि त्रि० । स्त्रियां ङीप् ।

कुर्व्वत् पुंस्त्री कृ—शतृ । १चर्म्मकारे २भृत्ये त्रि० भिक्षुः

कुर्व्वद्रूप पु० कुर्वत् फलोन्मुखं रूपं यस्य । बौद्धमतसिद्धे फलजननाय योग्ये धान्यादौ वीजे । स च बौद्धमते अतिशयात्मा सहकारिभिराधीयते इति स्थितम् यथा “अथ भावादभिन्नोऽतिशयः सहकारिभिराधीयते इत्यभ्युपगम्यते तर्हि प्राचीनभावोऽनतिशयात्मा निवृत्तः अन्यश्चातिशयात्मा कुर्व्वद्रूपादिपदवेदनीयो जायत इति” सर्व्वदर्शनसं० । क्षणिकशब्दे बौद्धशब्दे च विवृतिः ।

कुर्व्वाण त्रि० कृ—शानच् । १भृत्ये २कारके च शब्दचि० ।

कुर्व्वादि पु० अपत्ये ण्यप्रत्ययनिमित्ते पाणिन्युक्ते शब्दगणभेदे “स च गणः कुरु गर्गर मङ्गुष अजमार रथकार वावदूक (सम्राजः क्षत्रिये) कवि विमति कापिञ्जलादि वाक् वामरथ पितृमत् इन्द्रलाजी एजि वातकि दामोष्णीषि गणकारि कैशोरि कुट शलाका सुर पुर एरका शुभ्र अभ्र दर्भ केशिनी (वेणा छन्दसि) शूर्पणाय श्यावनाय श्यावरथ श्यावपुत्र सत्यङ्कार वड्भीकार पथिकार मूढ शकन्धु शङ्कु शाकम् शाकिन् शालीन कर्त्तृ हर्त्तृ इन पिण्डी (वामरथस्य कण्वादिवत् स्वरवर्जम्) कौरव्य

कुल बन्धे संहतौ च भ्वा०पर०अक० सेट् । कोलति अकोलीत् चकोल । कुलम् । वंशएवास्य प्रयोग इति वदन् दुर्गादासः आकुलः सङ्कुलइत्यादिप्रयोगमपश्यन् परास्तः । आ+व्यग्रतायाम् चञ्चलतायाम् । आकोलति “किमेतदित्याकुलमीक्षितं जनैः” माघः “उदपतद्दिवमाकुललोचनैः” भट्टिः ।

सम्+सङ्कीर्णतायाम् सङ्कुल युद्धम् भा०द्रो०प० । “अलिकुलसंकुलकुसुमनिराकुलेत्यादि” जयदेवः । “शङ्खकुलाकुलेन” माघः ।

कुल न० कुल—क, कुङ् शब्दे कर्म्मणि बा० लक्, कुं भूमिं लाति ला—क, कौ भूमौ लीयते “अन्येभ्योऽपि” पा०ड० यथायथम् व्युत्पत्तिः । १जनपदे देशे । मध्यमहलद्वयेन यावती भूमिः कृष्यते तावत्यां २भूमौ “दशी कुलन्तु भुञ्जीत” मनुः । “अष्टागवं धर्म्महलं षड्गवं जीवितार्थिनाम् । चतुर्गवं गृहस्थानां द्विगवं ब्रह्मघातिनाम्” हारीतस्मरणात् “षड्गवं मध्यमं हलमिति तथाविधहलद्वयेन यावती भूमिः कृष्यते तावद्भूमिः कुलमित्युच्यते कुल्लू० । ३गोत्रे ४वंशे । ५सजातिगणे विप्रकुलम् पक्षिकुलम् । खगकुलाय कुलायनिलायिताम् माघः तत्र सत्कुलधर्म्माश्च “आचारो विनयो विद्या प्रतिष्ठा-तीर्थदर्शनम् । निष्ठा वृत्तिस्तपोदानं नवधा कुललक्षणम्” । अभियुक्तोक्ताः तस्य नाशकधर्म्माश्च कूर्म्म पु०१५ अ० उक्ता यथा “गोभिश्च घोटकैर्विप्र ! कृष्या राजोपसेवया । कुलान्यकुलतां यान्ति यानि हीनानि वृत्ततः । कुविवाहैः क्रियालोपैर्वेदानध्ययनेन च । कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण वै । अनृतात् पारदार्य्याच्च तथाऽभक्ष्यस्य भक्षणात् । अश्रौतधर्म्माचरणात् क्षिप्रं नश्यति वै कुलम् । अश्रोत्रियेषु वेदानां वृषलेषु तथैव च । विहिताचारहीनेषु क्षिप्रं नश्यति वै कुलम्” ।

मनुना तु कुलनाशवृद्ध्योः कारणमुक्तं यथा “शोचन्ति जामयो यत्र विनश्यत्याशु तत् कुलम् । न शोचन्ति तु यत्रैता वर्द्धते तद्धि सर्वदा । जामयो यानि गेहानि शपन्त्यप्रतिपूजिताः । तानि कृत्याहतानीव विनश्यन्ति समन्ततः । तस्मादेताः सदा पूज्या भूषणाच्छादनाशनैः । भूतिकामैर्नरैर्नित्यं सत्कारेषूत्सवेषु च । सन्तुष्टो भार्य्यया भर्त्ता भर्त्रा भार्य्या तथैव च । यस्मिन्नेव कुले नित्यं कल्याणं तत्र वै ध्रुवम् । यदि हि स्त्री न रोचेत पुमांसं न प्रमोदयेत् । अप्रमोदात् पुनः पुंसः प्रजनं न प्रवर्त्तते । स्त्रियान्तु रोचमानायां सर्वं तद्रोचते कुलम् । तस्यान्त्वरोचमानायां सर्व्वमेव न रोचते । कुविवाहैः क्रियालोपैर्वेदानध्ययनेन च । कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च । शिल्पेन व्यवहारेण शूद्रापत्यैश्च केवलैः । गोभिरश्वैश्च यानैश्च कृष्या राजोपसेवया । अयाज्ययाजनैश्चैव नास्तिक्येन च कर्म्मणाम् । कुलान्याशु विनश्यन्ति यानि हीनानि मन्त्रतः । मन्त्रतस्तु समृद्धानि कुलान्यल्पधनान्यपि । कुलसङ्ख्याञ्च गच्छन्ति कर्षन्ति च महद् यशः” ।

कुलरक्षार्थंविवाह विषये त्याज्यकुलानि मनुनोक्तानि यथा “महान्त्यपि समृद्धानि गोऽजाविधनधान्यतः । स्त्रीसम्बन्धे दशैतानि कुलानि परिवर्ज्जयेत् । हीनक्रियं निष्पुरुषं निश्छन्दोरोमशार्शसम् । क्षय्यामयाव्यपस्मारिश्वित्रि कुष्ठिकुलानि च” । ६गृहे ७देहे च ८श्रेष्ठे त्रि० मेदि० । “जीवप्रकृतितत्त्वञ्च दिक्कालाकाशमेव च । क्षित्यप्तेजो वायवश्च कुलमित्यभिधीयते” तन्त्रोक्तेषु ९जीवादिषु १०कु–